

דנה פרג, מריו מיקולינסר ומאיה אקסקלוב
"הסיפור היהודי": משמעות הזהות היהודית
והגורמים המעצבים אותה בקרב בני נוער בטשקנט

דו"ח ביניים

דנה פרג, מריו מיקולינסר ומאיה אקסקלוב

"הסיפור היהודי":
משמעות הזהות היהודית
והגורמים המעצבים אותה בקרב
בני נוער בטשקנט
דו"ח ביניים

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החינוניות היהודית
אוניברסיטת בראילן - הפקולטה למדעי היהדות

התשס"ד

Dana Pereg, Mario Mikulincer and Maya Aksakalov

“The Jewish Story”: The meaning of Jewish identity and
the factors shaping it among Jewish youth in Tashkent
(Interim Report)

פרסום מס' 8 בסדרה
מחקרים וניירות עמדה
של מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית
עורך הסדרה: צבי זוהר

8 in the series

Research and Position Papers of the Rappaport Center

Series Editor: Zvi Zohar

מסת"ב ISBN 965-7307-04-X

© כל הזכויות שמורות למחברים
ולמרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי
הביא לדפוס: יעקב חסון
עיצוב העטיפה: סטודיו בן גסנר, ירושלים
נדפס בדפוס "ארט פלוס", ירושלים
התשס"ד

© All Rights Reserved
to the authors and

The Rappaport Center for Assimilation Research and Strengthening Jewish Vitality

The Faculty of Jewish Studies

Bar Ilan University, Ramat Gan, Israel

2003

e-mail: rjcenter@mail.biu.ac.il

תוכן העניינים

37	1. מבוא
39	1.1 יהודי טשקנט: רקע
40	1.2 שאלות המחקר
42	2. שיטת המחקר
44	3. מה למדנו מן הראיונות?
45	3.1 להיות יהודי בטשקנט
47	3.2 מהי זהות יהודית?
53	3.3 גורמים המעצבים את הזהות היהודית
63	4. מטרות המשך המחקר ותכנונו
65	מקורות

1. מבוא

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות וחיזוק החינויות היהודית הציב לעצמו מטרה, לעסוק במחקר וליישם תכניות שייעודן צמצום ההתבוללות בעולם היהודי. במסגרת זו תוכנן מחקר רב־שלבי*, אשר נועד לעקוב אחר התגבשות הזהות היהודית בקרב בני נוער בברית המועצות לשעבר בכלל, ובטשקנט, בירת אוזבקיסטן, בפרט. המחקר ינסה לאתר את הגורמים המשמשים מוקד משיכה בעבור בני הנוער ליהדות, ומנגד את הגורמים המשמשים מקור לדחייה, התרחקות והחלשה של הזהות היהודית. למחקר שתי מטרות מרכזיות: האחת, להבין את המשמעות של "להיות יהודי" בעבור בני הנוער, ולהבין כיצד הם תופסים את תופעת ההתבוללות. השנייה, למפות את הגורמים המעצבים, לדעת בני הנוער ולדעת דמויות מפתח בקהילה, את זהותם כיהודים; לברר מה יש בכל אחד מן הגורמים הללו שעשוי למשוך אותם ומה עלול לדחות אותם. נקודת המוצא של מחקר זה היא פסיכולוגית. על פי תפיסתנו, יש לחשוב על זהות יהודית במונחים של התפתחות פסיכולוגית. זהות נרכשת ומתעצבת החל מרגע הלידה, אך גיבושה מקבל תאוצה סביב גיל ההתבגרות. בתקופה זו, ניצב המתבגר בפני האתגר ההתפתחותי

* להתייחסויות ניתן לפנות אל ד"ר דנה פרג peregd@mail.biu.ac.il

של גיבוש זהות עצמאית ונפרדת. לנער או נערה יהודים החיים בתפוצות, מקבלת משימה התפתחותית זו ממד נוסף, הנוגע לזהותו הקולקטיבית היהודית. בד בבד עם גיבוש הזהות האישית, עולות שאלות בנוגע לזהות היהודית: מי אני? מה המשמעות של היותי יהודי? במקביל, מגבש הנער או הנערה עמדה כלפי מרכיבים שונים הקשורים לעולמו היהודי (הקהילה, בית-הספר, ישראל). היחס כלפי כל אחד מן המרכיבים הללו, עשוי להיות יחס של משיכה (הסתכלות על היתרונות, הצד החיובי) או דחייה (חסרונות, ההיבט השלילי). ייתכן גם יחס מורכב, דואלי, המכיל משיכה כלפי רכיב מסוים (למשל, משיכה לקהילה) ובמקביל גם דחייה ממנו.

עד לעשור האחרון, רווחה במחקר הגדרתה של זהות יהודית כהתנהגות יהודית. כלומר, החוקרים שאלו על דפוסי התנהגות וריטואלים שהפרט מבצע ועל תדירותם. עוד נכללו במחקר מדדים של קשרים חברתיים עם יהודים, שייכות לבית כנסת ולארגונים יהודיים אחרים וקשר לישראל. ברם, עיסוק בזהות יהודית על פי בחינה של "התנהגויות יהודיות", הנו חד-ממדי ומקיף רק חלק קטן ממושג הזהות. זהות אינה מתמצה בסך ההתנהגויות. זהות קשורה להיבטים קוגניטיביים ורגשיים, ודרכה נותן האדם משמעות לחייו.

גישה רב-ממדית לחקר הזהות היהודית, החלה לקבל את ביטויה במחקרים עדכניים אשר נעשו בארצות הברית. ממחקרים אלו עולה, כי יש דרכים שונות וביטויים שונים ליהדותו של הפרט. רבים מהיהודים בארצות הברית, ובמיוחד אלו החשים קשר מתון אל היהדות, מבטאים את יהדותם במישור האישי ולא במישור הציבורי. בעבר, היו הקהילה, בית הכנסת והארגונים היהודיים המוקד שבו התרכזו החיים היהודיים. הזהות היהודית באה לידי ביטוי בתרומה למטרות הקשורות ביהדות, בתמיכה בישראל ובהתנגדות לאנטישמיות. כיום, דווקא המשפחה והחברים הקרובים הם קבוצת ההתייחסות, שבחברתה מגלה האדם את המשמעות האמיתית של "להיות יהודי" בעבורו. בנוסף, החלו חוקרים לתת את דעתם לשינויים שעוברת הזהות היהודית, הן במישור המעשי (קיום ריטואלים ומסורות), הן במשמעות האישית שיש לזהות

היהודית בעבור הפרט (מידת המרכזיות של הזהות היהודית מול היבטים אחרים בזהות העצמית, רגשות הנקשרים אצל הפרט ליהדותו). הן הגישה ה"ישנה" לחקר הזהות היהודית (הגישה ההתנהגותית), הן הגישה ה"חדשה" (רב־ממדית: התנהגות, קוגניציה, רגש, משמעות), נחקרו וגובשו בארצות הברית. לאור זאת, יש לבחון בהסתייגות ממצאים אלו, בבואנו ללמוד על זהות יהודית בהקשר תרבותי והיסטורי אחר. מכיוון שתהליכי גיבוש זהות הם תלוי־תרבות, יש, לדעתנו, צורך בהבנה מעמיקה של החברה הנחקרת. מטרה זו עמדה לנגד עינינו במחקר הנוכחי.

כדי לחקור את התגבשות הזהות היהודית ולאתר את הגורמים התורמים לעיצובה, נדרש מחקר אורך, אשר יעקוב אחר בני נוער למשך מספר שנים, מתחילת גיל ההתבגרות (14-15) ועד לבגרות הצעירה (19-20). בניגוד למחקרים קודמים, אשר בחנו זהות יהודית בנקודת זמן נתונה, מסגרת המחקר המוצעת היא רב־שלבית, והיא תבחן את התהליכים העומדים בבסיס התפתחות הזהות היהודית ואת הגורמים התורמים לחיזוק הזהות היהודית מחד גיסא, ולהתרחקות מן הזהות היהודית מאידך גיסא.

תקופת גיל זו היא קריטית במיוחד בטשקנט. מציאות החיים של הקהילה בטשקנט היא של "קהילה על מזוודות". רבים מן הצעירים לוטשים עיניהם להגירה למדינות אחרות, ביניהן ישראל, גרמניה וארצות הברית. עובדות אלה האצו את מעורבותם של גופים ישראליים ויהודיים רבים (החל מסוף שנות השמונים) בתהליכי עיצוב הזהות היהודית, כפי שיוצג בהמשך.

1.1 יהודי טשקנט: רקע

האוכלוסייה היהודית בטשקנט מורכבת מיהודים בוכרים ויהודים אשכנזים. הבוכרים הם הגרעין הוותיק של הקהילה, ואילו האשכנזים ברובם הגיעו לטשקנט במהלך מלחמת העולם השנייה. אגדה בוכרית מספרת, כי לפני שנים רבות הזמין שליט בוכרה יהודים מפרס להצטרף לממלכתו. על פי גרסה אחת, הייתה מטרת ההזמנה לארוג שטיחי זהב

למלך; על פי גרסה אחרת, הזמין השליט עשרה יהודים שכל אחד מהם מומחה בתחום אומנות אחר. בגרסה שלישית מסופר, כי השליט הזמין רופא יהודי מפרס כדי שירפא את אשתו וישמש רופא החצר. הרופא הסכים לבוא, בתנאי שיותר לו להביא עמו עשר משפחות יהודיות. המשותף לכל שלוש הגרסאות, הוא קביעת המוצא של יהודי בוכרה בפרס (Cooper, 1998). לסיפור זה אין סימוכין היסטוריים. עם זאת מוסכם על ההיסטוריונים, שהיהודים הגיעו לבוכרה מפרס, ולאחר מכן נפוצו מבוכרה לערים נוספות, כגון סמרקנד וטשקנט (זנד, 1988).

לפני 1991, עמדו ההערכות המספריות של יהודים בוכרים ברחבי ברית המועצות על כ־45,000. מרביתם היו מרוכזים באוזבקיסטן ובטג'יקיסטן. עם פירוקה של ברית המועצות, היגרו מרבית היהודים הבוכרים לישראל ולארצות הברית. ההערכה כיום (2001) היא שכ־3,000 יהודים בוכרים בלבד חיים ברחבי ברית המועצות לשעבר, מרביתם באוזבקיסטן (טשקנט, סמרקנד ובוכרה) וכמה מאות בטג'יקיסטן (על פי נתוני הסוכנות היהודית, נובמבר 2001). בניגוד לעבר, היהודים הבוכרים כיום הם המיעוט בקהילת טשקנט; רוב הקהילה מורכבת מיהודים אשכנזים אשר הגיעו לאזור במהלך מלחמת העולם השנייה.

1.2 שאלות המחקר

דו"ח זה מציג את עיקרי הממצאים של השלב הראשון במחקר. מטרת שלב זה, היא להכיר את עולם התוכן המייחד את הצעירים בטשקנט, ולהבין טוב יותר את "הסיפור היהודי" שלהם. שלב זה, כאמור, מהווה בסיס הכרחי למחקר אורך רחב-היקף. שאלות המחקר המרכזיות הן:

1. **מהי המשמעות של "להיות יהודי"?** איזה חלק תופס האני היהודי מתוך הזהות הכללית, וכיצד בא הדבר לידי ביטוי?
2. **מהי משמעות ההתבוללות?** מה הן התאוריות הנאיביות שיש לפרט על התבוללות כתופעה ועל האדם המתבולל?
3. **מה הם הגורמים המעצבים את זהותם של בני הנוער?** ניסינו לבחון מה הם הגורמים המשמעותיים עבור הנער, מה מקרב אותו ליהדות ומה מרחיק אותו ממנה.

4. לגבי כל אחד מן הגורמים, מה מושך ומה מרתיע את הנער? רצינו לקבל תכנים ספציפיים יותר, חיוביים ושליילים, המסבירים את היחס הרגשי והקוגניטיבי כלפי אותו גורם.

2. שיטת המחקר

המחקר הנוכחי נערך בשיטה איכותית-פנומנולוגית, אשר נועדה להבין את המשמעות של מושג הזהות היהודית ושל מושג ההתבוללות, ואת הגורמים המשפיעים על מושגים אלו, כפי שהדבר נתפס בקרב צעירים בטשקנט. מחקר פנומנולוגי הוא אחת מצורות החקירה במחקר האיכותי, והוא מתאפיין בחתירה להבין את החוויות הסובייקטיביות של בני אדם ואת משמעותן. לשם כך ערכנו 56 ראיונות עומק. התפלגות הראיונות הייתה כדלהלן: 11 ראיונות עם בני-נוער בוגרי תיכון, 14 ראיונות עם סטודנטים, 9 ראיונות עם צעירים הפעילים בחיי הקהילה ו-22 ראיונות עם מבוגרים המעורבים בקהילה (מורים, חברי הנהגה). חשוב לציין, כי המדגם שהשתתף במחקר אינו מדגם מייצג של הקהילה בטשקנט. המראיינים אותרו בשיטת "חבר מביא חבר". כלומר, איש הקשר בקהילה, שהיה מודע למטרות המחקר ולסוג האוכלוסייה שאנו רוצים לפגוש (נוער), עזר לנו ליצור קשר עם אנשי מפתח בטשקנט ועם בני נוער. המראיינים נבחרו כך שיוכלו להציג היבטים שונים, קולות שונים, של החיים היהודיים בטשקנט.

קודם לנסיעה עברו המראיינים הכשרה בדרכי הריאיון. ההכשרה כללה קריאת חומר תאורטי והתנסות מעשית. במהלך ההתנסות המעשית, קיבלו המראיינים טיוטה ראשונה של הריאיון, וביצעו ריאיון דְּמָה עם סטודנטים מן התפוצות הלומדים באוניברסיטת בר-אילן.

הראיונות בטשקנט נערכו במהלך חודש יולי 2001, ובוצעו על ידי שני מראיינים אשר הוכשרו במרכז רפפורט (אלי זמלן ומאיה אקסקלוב). משך הראיון נע בין 40 דקות לשעתיים. ההשתתפות בראיונות נעשתה על בסיס התנדבותי.

מבנה הראיון מתקדם "מן הקל אל הכבד". חלקו הראשון כלל הצגה עצמית של המראיין וכריתת "חוזה פסיכולוגי" בינו ובין המראיין. בחלק השני, עבר המראיין להיכרות אישית כללית וביקש מן המראיין לספר על עצמו. השלב השלישי עסק ב"עצמי היהודי", במשמעויות של להיות יהודי ובדומיננטיות של היהדות בחייו של הפרט. לאחר מכן, התבקש המראיין לתאר את הרגשות הנקשרים אצלו ליהדותו. החלק החמישי עסק בהתבוללות, ובו התבקש המראיין לתאר כיצד נתפס המתבולל בעיניו. בחלק האחרון, התבקש המראיין להיכנס לנעליו של "סוציולוג הקהילה" ולתאר, על בסיס הבנתו וניסיונו, מה הם הגורמים התורמים לעיצוב הזהות היהודית; אילו גורמים מקרבים את הנער ומחזקים את הזהות היהודית, ואילו גורמים מרתיעים את הנער. לגבי כל גורם שהוזכר, ביקש המראיין להבין מהו הפן החיובי ומהו הפן השלילי. הראיונות תומללו ותורגמו לעברית. כאמור, מטרת הראיונות הייתה להכיר את התכנים הספציפיים, המרכיבים את עולם התוכן היהודי של צעירים בטשקנט.

3. מה למדנו מן הראיונות?

יתרונם הבולט של ראיונות עומק, הוא בעושר ובמגוון ההתייחסויות הנוגעות לעולם התוכן הנחקר. כל אחד מתת-הנושאים שהתייחסנו אליהם בראיונות, העלה מגוון של סיפורים, התייחסויות, עמדות ורגשות. בניגוד לניתוח כמותי, המאפשר להציג שכיחויות וממוצעים, דו"ח זה מנסה לשרטט את הקולות השונים שעלו במהלך הראיונות. התוצאות שיוצגו כאן הן תאוריות. הציטוטים שיובאו בהמשך, נועדו להדגים ולהמחיש את התהליכים המתוארים, והם בבחינת קול אחד מבין קולות רבים, חלקם אף סותרים את הקולות שעלו בראיונות. לא יוצגו בדו"ח זה נתונים מספריים, אלא כיוונים (חיובי ושלילי), מגמות ורמות בולטות (גבוהה, נמוכה).

המחקר האיכותי מפגיש בין החוקר למושא המחקר בכל אחד משלבי המחקר, החל בתכנון, דרך הראיונות האישיים, ועד לקריאה החוזרת ונשנית של החומר ועיבודו לכדי דו"ח. בדומה לכל מפגש בין אנשים מתרבויות שונות, נדרש החוקר להסיר את המשקפיים האישיים שעמם הגיע, ולנסות, ולו לזמן קצר, להרכיב משקפיים אחרים – את משקפיו של הנחקר – ולהבין את תפיסת עולמו, את מושגיו ואת החוקיות הפנימית השוררת בעולמו של הנחקר.

דרישה זו, מן המראיין ומן החוקר או הקורא, התחדדה במיוחד במפגש עם יהודי טשקנט. מפגש זה שיקף לנו, עד כמה צורת החשיבה

ועולם המונחים שאנו משתמשים בהם, בנוגע לזהות בכלל וזהות יהודית בפרט, נשען על מסורות פילוסופיות מערביות ועל השיח היהודי-אמריקאי על זהות יהודית. בניגוד לתפיסות המגדירות בבירור מי הוא יהודי, הן במישור הפורמלי (מי שאמו יהודייה או מי שהתגייר), הן במישור התרבותי (אינו נשוי בנישואי תערובת, בעל זיקה כלשהי לתכנים יהודיים), הפגישו אותנו הראיונות עם הגדרות שונות למושגי היסוד של יהדות והתבוללות. בעת כתיבת הדו"ח, נעשה מאמץ רב לכתובה רפלקטיבית, המאפשרת להשמיע את קולם של המרואיינים מבלי לטשטשו בקולות שלנו.

3.1 להיות יהודי בטשקנט

אני הרגשתי את עצמי חלק מן הקהילה היהודית. מילדות, גדלתי עם סבא שהיה רב. הוא לימד אותנו לחגוג את החגים, אף פעם לא נתן לי לשכוח שאני בת עמי. במשפחה שלנו, מילדות שמרו שבת, פסח, ראש השנה. תמיד צמתי ביום כיפור. סבא לא נתן לנו ללכת לגן בפסח, כי היה שם אוכל לא כשר (ריאיון 83)*.

הורים של אמא עוד דיברו יידיש, הייתה להם חופה, מנהגים, הכול כמו שצריך. אחר כך הם הועברו לסיביר, שם לא היה להם זמן ויכולת, והם לא העבירו לילדים שלהם. כבר לא היה מה לספר, כי הם בעצמם לא ידעו. הרבה פעמים אני מספר לאמא דברים שהיא לא יודעת ביהדות. דבר יחידי שנשאר – אולי תחושה מסוימת, זה נשאר ברמת הרגש (ריאיון 55).

- שני הציטוטים שבחרנו להציג משקפים, בעינינו, את הסיפור היהודי של יהודי טשקנט, כפי שבא לידי ביטוי בראיונות. הסיפור היהודי מוצג

* מספר הריאיון מייצג קוד המשמש לצורכי המחקר בלבד. מספר זה אינו מבטא את כמות הראיונות שנערכו (כאמור, נערכו 56 ראיונות).

בשני קולות מרכזיים: הסיפור הבוכרי והסיפור האשכנזי. כפי שצוין קודם לכן, שתי הקהילות, החיות זו לצד זו בטשקנט, מציגות מודלים שונים של זהות יהודית. הציטוט הראשון (ריאיון 83) מציג את התפיסה היהודית הבוכרית, שהיא מסורתית באופייה, ואילו הציטוט השני (ריאיון 55) מציג את התפיסה היהודית האשכנזית, כפי שהתגבשה בקרב יהודי ברית המועצות לשעבר, תחת השלטון הסובייטי.

המסורתיות בקרב בני העדה הבוכרית מתבטאת הן במישור הריטואלי, כלומר הקפדה על מצוות (ברית־מילה, חגים, הימנעות מחמץ בפסח ועוד), הן במישור המשפחתי. הזהות היהודית של נערים ונערות במשפחות בוכריות התעצבה אצלם בהקשר המשפחתי, כחלק מן המטען המשפחתי הכולל. לעומת זאת, אצל חלק גדול מן הנערים והנערות האשכנזים, התגבשה הזהות היהודית במנותק מן הסיפור היהודי המשפחתי. במשפחות אלו קיים פער בין־דורי, העולה לעתים תכופות בראיונות. בני דור הסבים שמרו, בדרך זו או אחרת, על גרעין יהודי מסורתי. לעומתם, בני דור ההורים גדלו ברובם בתקופה הסובייטית, ללא תודעה יהודית. בני הנוער והצעירים התחנכו במשפחות יהודיות, אך ללא זהות יהודית. חלקם אף לא ידעו על יהדותם, וגילו אותה לפתע בבגרותם. אחת המרואיינות הבוגרות (בת 45) התייחסה לסוגיה זו בראייה לאחור:

אפשר לחלק את החיים שלנו לשני חלקים: התקופה הסובייטית, כאשר כולנו היינו ילדים סובייטים, ולא הרגשנו כל כך את השייכות ללאום שלנו. אולי רק סבתא, שעשתה גפילטע פיש, ואולי חגגנו פסח בסתר. אבי היה קומוניסט. הם הלכו לבית הכנסת (בסתר), שלא יראו ושלא ידעו. התקופה השנייה התחילה בסוף שנות השמונים, כאשר נפתחו הארגונים היהודיים. אז סוף סוף הרגשנו שיהודים זה עם נשגב, כוח גדול (ריאיון 69).

עד גיל 14, בכלל לא ידעתי מי אני. אחר כך, לאט לאט

התחלתי להתעניין: לשאול את אמא ואת סבתא. הסבתא התחילה לספר סיפורים על חנוכה ופסח. התחלתי להתעמק... עד גיל 14 חשבתי שאני רוסי. אחר כך התחלתי לשים לב, שהמשפחה מן הצד של אמא שלי לא נראים רוסיים... (ריאיון 68).

3.2 מהי זהות יהודית?

רוב המרואיינים יוגדרו, במושגים יהודיים אורתודוקסיים, כמתבוללים. כלומר, המדגם שלנו מאפשר לנו להבין "ממקור ראשון" את המשמעות של התבוללות. ואילו לגבי הזהות היהודית, כפי שנציג בהמשך, מדובר במונח שחדר ללקסיקון המקומי בטשקנט, עם כניסתם של ארגונים יהודיים וישראליים (מסוף שנות השמונים), והוא משמש בעיקר את האוכלוסייה הצעירה בטשקנט.

הראיונות העלו מספר התייחסויות בנוגע לזהות היהודית. ככלל נראה, כי קיים פער משמעותי בין האופן שבו עשויים להיתפס מקצת המרואיינים בעיני חלקים מן החברה הישראלית (כלא־יהודים או כזכאי עלייה שאינם יהודים בפועל), לבין התפיסה העצמית של אותם אנשים. על פי ההגדרה של ההלכה והמשפט בישראל, רבים מן היהודים בטשקנט אינם יהודים אלא זכאי עלייה. כמו כן, מנקודת ראות יהודית־ישראלית, מרבית יהודי טשקנט (בעיקר האשכנזים) הם מתבוללים, הן מבחינה תרבותית והן מבחינה פורמלית (נישואי תערובת). עם זאת, ההגדרה של יהודי טשקנט כמתבוללים, אינה עולה בקנה אחד עם ההגדרה שלהם את עצמם כיהודים; חלקם הגדול מעוניינים להגיע לארץ וחשים עצמם יהודים לכל דבר. אחת המרואיינות היטיבה לבטא זאת:

מיהו יהודי – זו שאלה שאולי מעסיקה אתכם שם, בישראל, המדינה מנסה לקבוע מי הוא יהודי ומי לא. כאן כל אדם קובע לעצמו מיהו, כל אדם צריך להחליט לבד למה הוא שייך. מצדך, אי אפשר להחליט על אדם אם הוא יהודי או לא (ריאיון 5).

לאור זאת, מה הם המרכיבים השונים להגדרת האדם כיהודי?
 • **זהות יהודית כתפיסה עצמית.** שלא כמו יהודים אחרים החיים בגולה ולהם שתי זהויות (זהות יהודית וזהות המדינה שבה הם חיים), יהודי טשקנט מתאפיינים בריבוי זהויות. אחד המרואיינים ביטא זאת באופן מליצי:

אנחנו יהודים בתודעה העצמית שלנו, בזהות שלנו; מוסלמים לפי המנטליות שלנו; ונוצרים-אורתודוקסים לפי התרבות שלנו, כי חונכנו בבת-יספר בשפה הרוסית (ריאיון 76).

במציאות זו של ריבוי זהויות, יש משקל רב לתפיסה העצמית של האדם את יהדותו ולחשיבות שהוא נותן לכך בחייו. הציג זאת אחד המרואיינים:

יהודי, בשבילי, זה מי שחושב את עצמו ליהודי. מה שאדם חושב שהוא, אז ככה הוא. אם הוא אומר שהוא יהודי, אז הוא יהודי. יש לי חברה שהיא רוסייה, ארמנית ויהודייה. היא מחשיבה את עצמה כיהודייה. זה שהיא גם רוסייה וגם ארמנית, זה לא מטריד אותה... (ריאיון 2).

כלומר, לאדם עשויות להיות מספר זהויות אתניות, אך מה שקובע את השתייכותו האתנית, הוא המשקל הסובייקטיבי והחשיבות שנותן האדם לכל אחת מן הזהויות. בפועל, משחק הזהויות של יהודי טשקנט מתרחש בשני מגרשים: התרבות הרוסית מכאן, והזהות או התודעה היהודית מכאן. למרות הציטוט המובא לעיל, נדיר למצוא התייחסויות או זיקה כלפי התרבות המוסלמית.

• **זהות כגנטיקה.** מלבד התפיסה העצמית, הודגשה בראיונות תפיסה "ביולוגית" של היהדות, כלומר חשיבות ההעברה של מטען גנטי יהודי. ברבים מן הראיונות, דובר על ייחודם וחוזקם של הגנים היהודיים. כלומר, בניגוד לתפיסה היהודית המסורתית, שבה האם קובעת את יהדותו של הצאצא, בקרב יהודי טשקנט רווחת התפיסה, כי מספיקה טיפה אחת של דם יהודי, מן האב או מן האם או מקרובים מדורות

רחוקים יותר, על מנת להפוך את האדם ליהודי. על פי תפיסה גנטית זו, היותו של אדם בעל דם יהודי, קשור לתכונות המועברות אליו בתורשה ומאפיינות את היהודים, כגון חכמה, ערמוניות, יכולת להסתדר בכל מצב, חוש הומור וערבות הדדית בין היהודים.

אפילו אם יהודי לא יודע את השפה שלו ולא מכיר את המנהגים, הוא בכל זאת נשאר יהודי מבחינה גנטית. תתי המודע שלו הוא יהודי – מטבח, הומור, אופן המחשבה ואופן הדיבור... אני מתייחס לזה כמושג גנטי וסוציו-תרבותי. אין לנו שום זיקה לדת. חונכנו כאפיקורסים והאמונה איננה חלק משמעותי בחיי (ריאיון 81).

אני יהודי גנטי. יש יהודים שהתגיירו; הם יהודים לפי אמונתם. אני, לעומתם, יהודי חילוני. כלומר, אני יהודי לפי הגנים (ריאיון 60).

● **יהודי ויהודי טהור.** התפיסה הגנטית ביחס ליהדות, קשורה למושג נוסף שיהודי טשקנט משתמשים בו: "יהודי טהור". יהודי טהור הוא יהודי שאין במשפחתו (בדורות הקודמים) "דם שאינו יהודי". המונח שהמרואיינים השתמשו בו הוא מונח ביולוגי – "דם". אנשים השייכים לאוכלוסייה מסורתית יותר, מייחסים חשיבות להיותו של בן-זוגם בעל דם יהודי טהור. לעומת זאת, מרואיינים בעלי תפיסה מסורתית פחות, נטו להדגיש יותר את המשקל שיש לתפיסה העצמית כיהודי. עבור שתי הקבוצות, היותו של אדם יהודי טהור הוא נכס, ערך בפני עצמו. עם זאת, מודגשת התפיסה כי מדובר בערך אישי, אינדיווידואלי, מעין תכונה אידיאלית המצויה אצל הפרט. בדומה לתכונות אחרות, אין תכונה זו מיטשטשת אם נישאים לאדם שאינו יהודי טהור או אינו יהודי כלל. התכונה – יהודי טהור – נשארת עם האדם, ויש ביכולתו להעבירה לדורות הבאים אחריו.*

* יהודי טהור – כל השושלת יהודית. מדובר בתפיסה כמעט גנטית, לפיה ההורה מעביר את היהדות לילדיו. התכונה אינה מתבטלת.

● **זהות יהודית וזהות עברית.** כדי להבין את עולם המושגים של יהודים בברית המועצות לשעבר בכלל, ושל יהודי טשקנט בפרט, יש להבחין בין המושגים "עברי" ו"יהודי". אבחנה זו חזרה כחוט השני גם בראיונות, כאשר המרואיינים התבקשו להסביר מהי זהות יהודית.

אני חושב שיהודי זה לא רק לאום שכתוב בתעודת הזהות; צריך לדעת את המסורות, מצוות עיקריות ותפילות (ריאיון 68).

אני עברית מבחינת הלאום, אבל באמונה שלי אני אתאיסטית, עם מעט נטייה ליהדות (ריאיון 26).

הזהות היהודית קשורה לזהות דתית, ואילו הזהות העברית קשורה למושג הלאומיות. מגוון המרואיינים הציג קשת רחבה של שילובים בין זהות יהודית לזהות עברית.

● **זהות יהודית: היבט פרגמטי.** הרצון להיות מזוהה כיהודי ולרשום "יהודי" כלאום בתעודת הזהות, הוצג בחלק מן הראיונות כעניין פרגמטי:

בילדותי ידעתי שאני יהודייה, אך לא הייתה לזה שום משמעות. היום יש לזה הרבה משמעות, בעיקר כי זה פותח הרבה אפשרויות ודרכים חדשות לעתיד (ריאיון 26).

בניגוד להוריהם, גדלו בני הנוער במציאות שבה להיות יהודי זה יתרון, בעיקר משום שליהודים יש אפשרות נוחה, יחסית, להגר למדינה אחרת (ישראל, אך גם לארצות הברית ולגרמניה). מציאות זו, שבה "זהות יהודית היא כלי תעבורה", כדברי אחד המרואיינים, מגבירה את הבולטות של הזהות היהודית על פני זהויות אחרות (רוסית), ומדרבנת בני נוער רבים להירשם בתעודת הזהות כיהודים.

מעבר להיבט התועלתני, שינוי הרישום בתעודת הזהות הוא צעד הצהרתי, המבטא את מידת הזהות היהודית און, לחלופין, את הרצון להיטמע ולא להיות מזוהה כיהודי. בתקופה הסובייטית, בחרו רבים שבתעודת הזהות שלהם ייכתב "רוסי" בסעיף הלאום, כדי שלא יתקשו להתקבל למקומות עבודה. חלק מבני הנוער סיפרו על תהליך הפוך

לזה של ההורים, שבו הם בחרו באופן מודע לשנות את הרישום ל"יהודי". אצל רבים היה מעשה זה חלק מתהליך כולל יותר, של התקרבות והיכרות מעמיקה יותר עם היהדות. פעמים נלוותה לשינוי הרישום מרוסי ליהודי ביקורת והתנגדות מצד ההורים.

● **זהות יהודית מעבר לתעודת הזהות.** בני הנוער גדלו בטשקנט בתקופה שבה, כאמור, יש יתרונות להיותם יהודים. במקביל, פועלים בטשקנט ארגונים יהודיים רבים (הסוכנות, הג'וינט והמרכז הישראלי), ורבים מבני הנוער פוקדים מקומות אלו. בעבור חלקם, הרישום בתעודת הזהות כיהודי הוא רק ביטוי אחד, חיצוני, למשמעות של היותם יהודים. בראיונות שערכנו, עלה קול אשר ביטא את המשמעות האישית של היהדות. מרואיינים אלו מחפשים ואף מוצאים ביהדות אפיק לביטוי עצמי. היהדות אינה רק פרט ביוגרפי עבורם אלא גם דרך חיים, כיוון מחשבה ועיקרון מארגן בזהותם האישית.

יהודים לא נולדים, יהודים נעשים. אני מתכוון שרבים נולדים יהודים, אבל להיות יהודי זה אומר יותר מזה. למשל, זה אומר להיות גאה ביהדות... יש אנשים שמתייחסים לזה [שהם יהודים] כמו לצחצוח שיניים. אולי כך זה אמור להיות, אבל בשבילי זה יותר מזה, אולי זה בגלל כל מה שלמדתי במועדונים היהודיים... (ריאיון 29).

הזהות היהודי באה מתוך ידע ולימוד. אדם שמתחיל ללמוד היסטוריה, מחשבת ישראל, הוא מתחיל להבין את השייכות שלו... (ריאיון 24).

● **יהודים כבני אדם.** אילו תכונות, אפיונים ושמות תואר מייחסים יהודי טשקנט לקבוצת ההתייחסות שלהם?

כל החברים שלי אומרים "אתה תצליח, אתה תהיה עשיר, כי אתה יהודי". זו אולי בדיחה, אבל זה משפיע, כי אתה מתחיל להתאמץ ולשאוף ליותר (ריאיון 3).

כמעט בכל הראיונות, הזכרו תכונות או מאפיינים הבולטים, לדעת המרואיינים, אצל היהודים. להיות יהודי פירושו לשאת בתכונות מסוימות, המועברות אליך באופן גנטי ובתהליך הסוציאליזציה, ולחוש מחויבות לעמוד בסטנדרטים התנהגותיים מסוימים. התפיסות השכיחות ביותר בראיונות, היו תפיסת היהודים את עצמם כחכמים וכבעלי הישגים בתחומים שונים (כמעט כל מרואיין ציין שמות של אנשים ידועים שמוצאם יהודי), היכולת להצליח בכל מקום ומצב וערמוניות. במישור הבינאישי, הזכרו אפיונים כגון מרכזיות המשפחה ויחס טוב כלפי ההורים וכלפי הילדים, מערך תמיכה נרחב וערבות הדדית האופיינית ליהודים. חלק מן המרואיינים דיברו על נבואה שמגשימה את עצמה, כלומר, הציפיות הגבוהות מחייבות את האדם לסטנדרטים של התנהגות מסוימת ולתחושת אחריות מוגברת (לא לבייש את המותג היהודי). באופן כללי, ביטאו המרואיינים שביעות רצון ואף גאווה על היותם יהודים.

תחושת הגאווה אפיינה גם יהודים שתודעתם היהודית קלושה. כלומר, עצם ההשתייכות לקבוצת היהודים נחשבת כיתרון, הן במישור הפרגמטי (יכולת הגירה, קבלת תנאים סוציאליים מן הארגונים היהודיים) והן בתכונות ואפיונים המיוחסים לקבוצה זו. תחושת הגאווה דומיננטית במיוחד בקרב צעירי טשקנט, בהשוואה לדור הוריהם אשר חוו במערב גאווה וצורך מתמיד להסתירה.

- **היחס להתבוללות ולנישואי תערובת.** נישואי תערובת אינם נתפסים כמעשה חריג או כעדות לתהליך של התבוללות. בודדים מבין המרואיינים (בעיקר בני העדה הבוכרית) גינו תופעה זו, וטענו כי יש חשיבות שיהודי יינשא דווקא ליהודי. בעבור מרבית המרואיינים, נישואים ליהודי מקטינים את נקודות החיכוך בין בניהזוג, אך אין להם חשיבות מצד עצמם ואין הם נתפסים כאקט של התבוללות. כפי שתיארנו קודם לכן, הזהות היהודית נתפסת כמאפיין אישי ואינה קשורה בהכרח למוצאו של בן או בת הזוג.

3.3 גורמים המעצבים את הזהות היהודית

3.3.1 המשפחה

היסודות של הזהות שלי הם מהבית, מההורים. למשל, לאבא זה היה חג אם הוא הצליח לאסוף את המשפחה לפסח ולשבת ולספּר; אז לא הייתה הגדה, אז בעל פה... (ריאיון 24).

ההורים עצמם משפיעים. כאשר האבא אומר "אתה יהודי" ואמא טוענת "אתה חייב להיות רוסי", אם הבן קשור יותר לאם, הוא יחליט להיות רוסי (ריאיון 63).

- לדור הסבים והסבתות תפקיד חשוב בעיצוב הזהות היהודית של נכדיהם, פעמים אף יותר מלדור ההורים. הדור הקשיש (סבים וסבתות) מתואר, בחלק גדול מן הראיונות, כ"שומרי הגחלת", כלומר, בעלי זיקה לתכנים ולמסורות יהודיות, אשר דרכו קלטו המרואיינים (בני הנוער) את העובדה שהם יהודים ואת התכנים הנקשרים להיותם יהודים. כך תיארה את הדברים אחת המרואיינות מדור הביניים:

איך מתרחקים [מן היהדות]? כשאינן זקנים בבית, שכל הזמן מספרים, כמו סבא שלי. הוא כל הזמן סיפר לנו משהו, דיבר בידיש. היום אנחנו חוגגים רק פסח, וכך כמעט אין מנהגים יהודיים בבית. ההורים שלי כבר לא דתיים, והסבא שלי דתי, כך שבאבא שלי עוד יש משהו, בי כבר פחות. אני חושבת שבילדים שלי יהיה יותר יהדות (ריאיון 53).

יש לסייג ולומר, כי מודל משפחתי זה, שבו הסב הוא בעל זיקה ליהדות והיא מועברת במשורה לנכד, באופן ישיר או עקיף, תואם בעיקר את המשפחות האשכנזיות; במשפחות הבוכריות הייתה העברה מסורתית מדור לדור.

- בקרב חלק מן המרואיינים, רק אחד מן ההורים יהודי. מבחינת החוק הסובייטי, כאשר ההורים הם מלאומים שונים, הילד יכול

לבחור מהו הלאום שייכתב בתעודת הזהות שלו. מעבר לרישום הפורמלי בתעודת הזהות, בחירתו של הילד להתקרב ליהדות או להתרחק ממנה, קשורה לטיב הקשר שיש לו עם כל אחד מן ההורים ולמידת ההזדהות שפיתח עם אותו הורה. במספר ראיונות, עלתה ההתלבטות של הרישום בתעודת הזהות, ואחד השיקולים היה לא לפגוע באחד ההורים (זה שאינו יהודי).

- רבים מן המרואיינים ציינו את המקום המרכזי של המשפחה בעיצוב הזהות היהודית. עבור חלק גדול מבני הדור הצעיר בטשקנט, חל **היפוך תפקידים** בהקשר להנחלת הזהות היהודית. בני הדור הצעיר מקבלים חלק גדול מן הזהות היהודית שלהם מארגונים יהודיים הפועלים בטשקנט. בני נוער אלו חוזרים לבתיהם, ודרכם נחשפים ההורים לעולם תוכן יהודי.

3.3.2 ארגונים יהודיים

היום הזהות היהודית של בני הנוער חזקה יותר... הנוער יותר חופשי, והם לא פוחדים לומר שהם יהודים, והם מכירים יותר את המסורת. היום כמעט כל אחד יודע על החגים, והם נוסעים לישראל. הם רוצים לנסוע כי הם יודעים שזה הבית שלהם. נכון שזה עדיין לא כמו לגדול במשפחה יהודית. בכל מקרה, צריך לעבור דור שלם עד שיחזרו ליהדות. מי שחונך מילדות, זה בא לו מבפנים, ואילו בגיל מבוגר זה בא בחלקים, לא בשלמות (ריאיון 23).

מושג הקהילה היהודית, המקובל כל כך בקרב היהודים באירופה, אינו קיים בטשקנט. בניגוד לעבר, שבו הייתה קהילה בוכרית במקום, כיום קיימות התאגדויות שונות של יהודים בטשקנט, בעיקר סביב פעילותם של ארגונים שונים. חלק מן הארגונים בטשקנט הם מקומיים, כלומר נוסדו על ידי בני המקום או בשיתוף עם השלטון המקומי (ארגון קהילתי מקומי); אחרים הם ארגונים בעלי זיקה של שייכות או חסות לסוכנות היהודית (מועדון נוער) או לגוינט (הילל וארגון חסד). מסיבות מובנות,

לא נתייחס כאן באופן פרטני לשום ארגון, אלא ננסה להציג מגמות כלליות שעלו בראיונות, ביחס לתפקידים של הארגונים, המשמשים תחליף למושג הקהילה, בעיצוב הזהות היהודית.

● **הארגונים כמקום מפגש חברתי:** טשקנט היא עיר גדולה, והיהודים אינם מרוכזים באזור מסוים. לאור זאת, משמשים הארגונים מקום למפגש בין יהודים. הפעילות החברתית מצליחה למשוך רבים, משום שעיקר הפעילות בהם היא ללא תשלום, ורמת הביטחון האישי גבוהה יותר. דרך אירועים גדולים המתרחשים סמוך לחגים, מנסה כל אחד מן הארגונים למשוך קהל יהודי רב, ואחר כך להזמין אותו לפעילויות שוטפות העוסקות בתכנים יהודיים. כך תיאר זאת אחד מן העובדים בארגונים:

הנוער מגיע, ברובו, בשביל לבלות. הם מגיעים לדיסקו, שאחריו יש קבלת שבת. את קבלת השבת הם בכלל לא זוכרים. יש רק מעטים שמתעניינים ונמשכים ליהדות, הרוב באים רק כדי לבלות (ריאיון 25).

חלק מן המרואיינים הסבירו, כי עצם השהות בחברה שרובה יהודית, משפיעה על זהותם ומחדדת את המודעות שלהם ליהדותם.

● **הארגונים כתורמים לזיקה ליהדות:** כמעט כל המרואיינים ציינו את הארגונים היהודיים כמקור לידע ולחיבור למסורת היהודית, לשפה העברית ולישראל. התייחסות זו עלתה גם לגבי ארגונים שמטרתם המוצהרת היא עיסוק בפעילויות הקשורות לזהות יהודית (כגון הילל), וגם לגבי ארגונים אשר מטרתם אחרת אך בפועל הם משרתים אוכלוסייה יהודית (למשל, ארגון חסד, העוסק במתן שירותים סוציאליים לאוכלוסייה היהודית). חלק מן המרואיינים הגיעו לארגונים כמקום לביולו חברתי או כמקום עבודה, ועל ידי כך חזקה הזהות היהודית שלהם. חלק מן הארגונים תורמים גם בחיזוק הזיקה לישראל ובלמיד השפה העברית. דרכם נחשפים בני הנוער לפעילויות שונות בארץ, לומדים היסטוריה של ישראל, ובמקרים רבים אף עולים לארץ.

תפקידם הבלתי רשמי של הארגונים היהודיים כסוכני סוציאליזציה יהודית מתעצם, לאור העובדה כי בטשקנט בית-ספר יהודי אחד בלבד, הפונה לפלח קטן באוכלוסייה (ראה להלן). לעומת זאת, הארגונים השונים פונים לאוכלוסייה מגוונת, בחלקם הגדול אינם דורשים תשלום, וההשתתפות בפעילות היא על בסיס וולונטרי. במציאות כזו, יש חשיבות רבה למידת האטרקטיביות של פעילויות הארגון ושל צוות העובדים (מדריכים) המועסק. בעבור חלק מן המרואיינים, היו אלו הארגונים השונים אשר חשפו אותם, לראשונה, למשמעות היותם יהודים ולעולם התוכן הכרוך בכך.

● **ביקורת על פעילות הארגונים:** שתי ביקורות מרכזיות חזרו בראיונות שערכנו. האחת נוגעת לאופן ההתנהלות של הארגונים. מרואיינים רבים ציינו בביקורת את היריבות השוררת בין הארגונים, אשר לדעתם פוגעת בתפקודם.

בטשקנט יש הרבה ארגונים יהודיים, והם נלחמים על אותו קהל יהודי. אין ביניהם הבנה, יש ביניהם מלחמה... מנסים לחטוף עובדים... זה לא נורמלי! (ריאיון 1).

כמו כן, ציינו חלק מן המרואיינים, כי גם העבודה בארגונים הפכה לממוסחרת, ואינה נעשית מתוך מטרה כנה לחזק את הזהות היהודית:

בשלב מסוים הרגשתי שהכול מזויף. בעבודה כזו, צריכים להיות פנטיים, כלומר, אם אתם רוצים לתת משהו לאנשים, אתם צריכים להאמין בזה בעצמכם... כאילו העיקר זה לאסוף אנשים... נראה שיש להם רק יעד אחד – להביא את כולם לישראל, ולא לבנות זהות יהודית (ריאיון 55).

ביקורת נוספת התייחסה לתפקיד של הארגונים בהנחלת הזהות היהודית. חלק מן המרואיינים חשו, כי הרמה שבה מועברים התכנים היהודיים אינה גבוהה מספיק, ואינה תואמת את הרמה האינטלקטואלית שאליה הם נדרשים בהקשרים תרבותיים אחרים.

התכניות חוזרות על עצמן במהלך השנים, והאנשים האחרים להעברת התכנים אינם משתווים ברמתם לקהל השומעים. הציפיות של אותם מבקרים הן, כי הרמה האינטלקטואלית תעלה, כי יהיה עיסוק רב יותר בערכים אוניברסליים ולא רק בפרקטיקות מסורתיות, וכי יושקע מאמץ במגוון תחומי ידע הקשורים ליהדות:

לדעתי, חסר במועדונים החלק הרציני, של מתן ידע, בעיקר לגבי המסורת וההיסטוריה. כל הזמן עוסקים בהווה, במה שקורה עכשיו, בלקרוב ולמשוך למועדון. בשביל לחזק את ההכרה הפנימית של הזהות היהודית, צריך לעסוק דווקא במתן ידע יותר רציני (ריאיון 5).

אני חושב שהבעיה אצלנו, שאין מספיק רמה במועדונים, ובאים בני נוער שזה לא מעניין אותם, והם עוזבים. אין מקצוענות, וחסרה מנהיגות עם ראייה לטווח ארוך. אנשים עובדים בשביל הכסף ולא בשביל הנשמה (ריאיון 25).

יש לציין, כי סוג זה של ביקורת נשמע דווקא מאותם אנשים המעורבים בפעילות החברתית-תרבותית בארגונים, ולרוב מתאפיינים בחיבור רב יותר לזהותם היהודית, ואשר מצפים מן הארגון לא רק לתת להם מסגרת חברתית יהודית, כי אם גם מקור ונגישות לידע יהודי.

ביקורות אלו ודומות להן מעלות את השאלה, באיזו מידה מותאמים השירותים והפעילויות שמציעים הארגונים השונים לצרכים הייחודיים של בני הנוער היהודי בטשקנט? באיזו מידה נותן הארגון מענה לנושאים שאינם קשורים ליהדות, ומעסיקים את בני הנוער? (יחסים עם בן/בת המין השני, יחסים עם ההורים). נראה כי במישור הארגוני, נדרשים הארגונים, ובעיקר אלו הפונים לבני נוער, לבצע תהליך של איתור צרכים, על מנת שיוכלו לפתח את שירותיהם בהתחשב בצרכים אלו. אחד הכיוונים העולים מן הראיונות שערכנו, הוא הצורך למסד פעילויות הפונות לקהלי יעד שונים. פעילות לנוער שמעולם לא ידע על יהדותו, שונה מפעילות לנוער הפעיל במועדון,

לומד בבית־ספר יהודי וגדל במשפחה מסורתית. אחד הכיוונים שעלו בראיונות, הוא הצורך לתת מענה לא רק לצעירי טשקנט העולים לארץ, אלא גם לאלו הבוחרים להישאר בטשקנט ולקיים בה חיים יהודיים.

3.3.3 בית הכנסת

עד לעלייה הגדולה של יהודי טשקנט לארץ, היו בעיר שלושה בתי כנסת בוכריים ובית כנסת אשכנזי אחד. כיום פועלים רק שני בתי כנסת, האחד בוכרי והאחר אשכנזי. עבור בני הדור הצעיר בטשקנט, בית הכנסת אינו תופס מקום משמעותי, הן בגלל פערי השפה והן בגלל המרחק התרבותי.

עברנו ליד בית כנסת ואני רציתי להיכנס, והשומר אמר בטון מכוּער "אסור"... אם אדם שלא מאמין ורחוק לגמרי מן הדת, ועובר ליד בית כנסת ורוצה להיכנס, ומקבלים אותו ככה... למה אצל הנוצרים מקבלים יפה, ולא חשוב מאיזו דת אתה. זה מה שחסר אצלנו בבית הכנסת. אף אחד לא ממתין לך, אף אחד לא שואל לשלומך... אין חוס, אין קבלה, וצריך שיהיו אנשים כאלו, כי אז יתעוררו הרגשות היהודיים, כי גם אצל הרחוקים מן היהדות יש בְּדָם משהו מסבא וסבתא היהודים, ובית כנסת הוא מין מקום שכל אחד רוצה לבוא ולזכור בו את אבותיו (ריאיון 17).

אני חושב שלנצרות, כדת, יש יתרונות על פני היהדות. למשל, כל מה שקשור ליופי ולטקסיות. זה מושך מאוד אנשים, זה קל לעיכול. אם אדם בא לבית כנסת, והוא לא מכיר... הכול ייראה לו אפור ומשעמם, ולכן חייבים לתת לו הכנה והסבר (ריאיון 24).

ההשוואה בין בית הכנסת ובין הכנסייה חזרה ברבים מן הראיונות, ובכל ההשוואות הללו, ידו של בית הכנסת הייתה על התחתונה. לרבים

מן המגיעים לבית הכנסת בפעם הראשונה, חסר הרקע התרבותי, הדתי והלשוני המאפשר חיבור לנעשה בבית כנסת. רבים מן המרואיינים ביטאו תסכול או, לחלופין, תחושה של חוסר רלוונטיות:

אני תמיד נמשכת לבית כנסת. אני יושבת ומקשיבה. אני לא מבינה מה הם אומרים אבל אני מקווה שעוד מעט אני אבין. אני מרגישה הבנה פנימית (ריאיון 31).

יכול להיות שבית הכנסת הוא גורם משפיע, אבל לא לנוער. אני לא יודע מה יש לצעירים לעשות שם (ריאיון 81).

כיוון נוסף שעלה מן הראיונות, הוא החשיבות של המפגש הראשוני של הצעיר עם בית הכנסת. חלק מן המרואיינים אף תיארו חוויות אישיות של חשדנות ודחייה מצד מתפללי בית הכנסת, סביב השאלה האם הם יהודים. חוסר קבלה, תחושה של ניכור ואי יכולת להבין את הטקסטים הנאמרים ואת המתרחש, גורמים לדחייה מבית הכנסת, ופעמים אף לתחושות ורשמים שליליים מן היהדות בכללותה. באופן כללי, מאז כניסתם של הארגונים השונים לתוך טשקנט, איבד בית הכנסת ממעמדו כמקום התכנסות ומפגש חברתי בין יהודים. עם זאת, יש הבדל בין שתי הקהילות ביחס לבית הכנסת. היהודים הבוכרים, במיוחד המבוגרים, רואים בבית הכנסת מקום טבעי למפגש, ואילו בעבור היהודים האשכנזים, בית הכנסת משמש מקום פולחן בלבד. כמו כן, בעבור בני הנוער הבוכרים, יש בהגעה לבית הכנסת ובהתייחסות אליו מרכיב טבעי יותר, בית הכנסת הוא חלק מנוף ילדותם; ואילו בעבור בני הנוער האשכנזים, המפגש עם בית הכנסת נדיר יותר, אם הוא מתרחש – הוא טעון זרות, ונעשית ההשוואה הבלתי נמנעת בין בית הכנסת לכנסייה.

3.3.4 בית הספר

זה [חנינוך יהודי] משפיע מאוד. אני אחשוב אלף פעם לפני שאשלח את הילד שלי לגן ילדים דתי. נראה לי ששם הכל

מכוון למטרה אחת. לדעתי, אדם צריך להתפתח בכמה כיוונים, כדי להחליט באיזו דרך הוא רוצה להמשיך (ריאיון 77).

בבית ספר אומרים שמקבלים ילדים יהודים רק מצד אמא, אבל בפועל לומדים גם אחרים... אין שם פתיחות, אין שם חום. ילדים מספרים שיש מורה שפוגעת בהם; איך יכול להיות כזה דבר בחינוך יהודי, חינוך בלי לב?! (ריאיון 17).

בשנת 1993 הוקם לראשונה בטשקנט בית-ספר יהודי. תחילה שימש כבית-ספר משלים, אשר פעל בימי ראשון בלבד (בזמן שבת-הספר הציבוריים סגורים). לאחר שלוש שנים, החל בית-הספר לתת חינוך מלא לתלמידי בית-ספר יסודי ותיכון. בית-הספר מנוהל על ידי זרם חב"ד, ולומדים בו כ-300 תלמידים ותלמידות. כיום רב הביקוש לבית-הספר על ההיצע. הקבלה אליו מותנית בכך שאם התלמיד יהודייה. בראיונות הוזכרו בנשימה אחת יתרונותיו ומגרעותיו של בית-הספר. המרואיינים ציינו בחיוב את העובדה, כי התלמידים נחשפים ללימודי יהדות בצורה שיטתית כבר בצעירותם. כמו כן צוין, כי רמת הלימודים הכלליים, רמת צוות ההוראה ורמת עזרי ההוראה, גבוהות יותר מאלו המצויות בבתי-ספר ציבוריים. עקב כך, משמש בית-הספר היהודי מוקד משיכה. עם זאת, תנאי הקבלה הסלקטיביים, אשר אינם אחידים ביחס לכל המועמדים, מעוררים ביקורת על בית-הספר. בנוסף, בית-הספר היהודי בטשקנט הוא בית-ספר אורתודוקסי, המחייב את תלמידיו באורחות התנהגות מסוימים (חבישת כיפה לבנים, חצאית לבנות, תפילה). רבים מן התלמידים והוריהם הביעו התנגדות לכפייה הקיימת בחינוך יהודי. בניגוד לקהילות אחרות בעולם, שבהן ממוסד החינוך היהודי ופועלים זרמים שונים של חינוך יהודי, בטשקנט יש רק בית-ספר אחד. מצב זה מחייב את המעוניינים בחינוך יהודי לעשות "עסקת חבילה", גם במחיר התנגדותם לדרכי הכפייה. חלק מן המרואיינים הביעו חשש, כי הכפייה תדחה לבסוף את בני הנוער מן היהדות, במקום לקרבם. יתר על כן, חלק מן המרואיינים טענו, כי דווקא כאשר חיים

בחברה לא יהודית, חשוב לפתח את היכולת לתקשר עם אנשים השונים ממך, וכי המחיר של חינוך יהודי הוא פגיעה בפתיחות ובאפשרות של הנער או הנערה לבחון אפשרויות ודרכים נוספות בחייהם.

3.3.5 ישראל

כאשר היינו בישראל, זה נתן לי להרגיש דברים קצת אחרת... שם הרגשתי את זה. בכלל, הרגשתי שהאנשים שנפגשתי אתם, אפשר לדבר אִתם, יש לנו עניינים משותפים... הרגשתי יותר קרובה (ריאיון 9).

כאשר אגיע לישראל, שם יאמרו שזו נערה שאמנם חיה רחוק מאתנו אבל יש בה התכונות שלנו, היא אחת משלנו, אני לא ארגיש כמו עורב לבן, אני אהיה חלק. אני צריכה לדעת על המדינה כמה שיותר, לדבר על זה במשפחה, כדי שכשנגיע לשם לא ניראה כמו ברברים (ריאיון 7).

מרבית הצעירים בטשקנט אינם רואים את עתידם במקום. חלק גדול מהם מדברים על עלייה לארץ, אחרים על הגירה לארצות הברית או גרמניה. בניגוד לדור המבוגר (הורים, סבים), אשר בעבורם ישראל היא יותר רעיון מופשט מאשר מקום קונקרטי שניתן להגר אליו, בעבור בני הנוער, ישראל תופסת מקום מרכזי בתודעתם. התייחסויות לישראל עלו במספר הקשרים: ראשית, ישראל היא מקור לגאווה יהודית ולאומית של היהודים. הישגי המדינה, אישים מפורסמים ויכולת צבאית הוזכרו בראיונות. כיוון נוסף הוא ההתייחסות לישראל כאל בית וגיבוי. כלומר, גם אלו שאינם מתכננים להגיע לישראל, מעורבים בנעשה בה וחשים זיקה ותחושת גאווה עמוקה. ישראל נתפסת כגיבוי ליהודי העולם בכלל וליהודי טשקנט בפרט. תחושת הבית התחדדה אצל מרואיינים שביקרו בארץ, וחשו בשייכות לארץ ובמכנה משותף עם הישראלים. מרכזיותה של ישראל בזהותם של בני הנוער, נובעת מפעילותם של הארגונים היהודיים השונים, אשר מדגישים את מקומה של ישראל, הן מבחינה היסטורית והן מבחינת חיי היום-יום.

בני הנוער שראיינו דיווחו על מעקב קבוע אחר הנעשה בישראל, וביטאו דאגה נוכח המצב הביטחוני הרעוע. חלק מהם מתלבטים, לפיכך, אם באמת הם רוצים לעלות לארץ.

הוזכרו שני גורמים נוספים המרתיעים את הנוער ממדינת ישראל או, ליתר דיוק, מן הישראליות. האחד הוא סוגיית 'מיהו יהודי'. כפי שציינו קודם לכן, קיים פער בין האופן שבו מוגדרים יהודים בארץ (חוק השבות) לבין האופן בו מגדיר הנוער בטשקנט את יהדותו. בראיונות עלו מספר מקרים, שבהם התנסו המרואיינים בחשדנות כלפי יהדותם או יהדות חבריהם. במקרים אלו, התערערה תחושת השייכות לישראל. גורם נוסף שהוזכר כמרתיע, הוא ספק (בעיקר מצד בני הדור המבוגר) לגבי יכולתה של ישראל לקלוט את העולים ולאפשר להם לממש את עצמם מבחינה אישית (מציאת מקום עבודה הולם, התערות אמיתית בחברה, ועוד).

4. מטרות המשך המחקר ותכנונו

על אף התמונה העשירה העולה מן הראיונות, יהיה זה נמהר להסיק מסקנות על בסיס 56 ראיונות בלבד. ראיונות אלו אפשרו לנו לשמוע את הקולות השונים, ואת התכנים המרכיבים את עולמם היהודי של בני הנוער בטשקנט. כדי להבין לעומק כיצד מתפתחת הזהות היהודית, ואת הגורמים המשפיעים על תהליך זה, נדרש מחקר אורך, אשר יעקוב אחר קבוצת מתבגרים יהודים לאורך שנות ההתבגרות והבגרות הצעירה. השלב השני (מחקר אורך) של המחקר יהיה מחקר כמותי, הכולל שאלונים, אשר ייבנו על סמך התכנים שעלו בראיונות. שלב זה של המחקר יוכל לתת מענה גם לשאלות הנוגעות למדיניות בקהילה. איתור פוטנציאל המשיכה והדחייה של היבטים שונים בחיים היהודיים, וההבנה כיצד גורמים אלו תורמים לעיצוב הזהות היהודית, עשויים לתרום להחדרת תכניות התערבות בקהילה.

השלב השני של המחקר יתמקד בבני הנוער ובהוריהם. מן הספרות הפסיכולוגית העוסקת בגיל ההתבגרות, ומן המחקרים שנעשו בקרב יהודי ארצות הברית, אנו מודעים למקום המרכזי שתופסת המשפחה בעיצוב זהותו של המתבגר. המשפחה אף הוזכרה כגורם ראשון בחשיבותו בעיצוב הזהות היהודית, במרבית הראיונות שערכנו. באופן כללי יכול שלב המחקר השני שלושה סוגי שאלונים:

1. **שאלון רב־ממדי לזהות יהודית.** שאלון זה יכלול מרכיבים שונים של זהות יהודית (התנהגויות, רגשות, מחשבות, משמעות, מידת המרכזיות של הזהות).
2. **שאלון עמדות ורגשות כלפי מרכיבים שונים של העולם היהודי.** לגבי כל אחד מן הגורמים המשמעותיים (משפחה, קהילה, חינוך, ישראל, שואה), יינתן שאלון עמדות ורגשות, שדרכו יתברר, בצורה שיטתית, עד כמה כל אחד מן הגורמים הללו מושך או דוחה את בני הנוער.
3. **שאלוני רקע.** כאן ייכללו שאלונים הנוגעים למשתנים אישיים ומשפחתיים שונים (כגון יחסים עם ההורים), אשר נמצאו גורמים התורמים לעיצוב זהות בגיל ההתבגרות. במחקר נבחן את תרומתם של גורמים אלו לעיצוב הזהות היהודית.

מקורות

1. זנד, מ' (1988). יהדות בוכארה וכיבוש אסיה התיכונה בידי הרוסים. **פעמים**, 35, 47-82.
2. Cooper, A.E. (1998). The Bukharan jews in Post-Soviet Uzbekistan: A case of fractured identity. *Anthropology of East Europe Review*, 16(2).
3. Cooper, A.E. (2003). Feasting, Memorializing, Praying and Remaining Jewish in the Soviet Union: The case of the Bukharan Jews. In: Z. Gitelman, M. Glants & M.I. Goldman (Eds.), *Jewish Life after the USSR*. Indiana University Press.

